

Sveriges förenade studentkårers

Inspel till forskningspropositionen 2024

SFS

Inspel till forskningspropositionen 2024

Regeringens diarienummer U2023/01467

Sveriges förenade studentkårer (SFS) har erbjudits att lämna synpunkter på regeringens forsknings- och innovationspolitik. SFS är en sammanslutning av studentkårer vid Sveriges universitet och högskolor. SFS har ett 58 medlemskårer vilka tillsammans representerar 390 000 studenter och doktorander. Inspelet har tagits fram i samråd med SFS doktorandkommitté.

SFS har valt att fokusera på de utmaningar som finns inom högskolesektorn och potentialen att stärka kvaliteten inom såväl forskning som högre utbildning.

Inledningsvis hoppas SFS att regeringen i och med den kommande forskningspropositionen ska ta ett helhetsgrepp kring lärosätenas verksamhet och även inkludera utbildning på grundnivå och avancerad nivå. Detta är viktigt, inte minst för att det finns ett ömsesidigt beroende mellan forskning och utbildning.

Ett område som är i stort behov av utveckling rör lärosätenas finansiering. Som systemet nu är utformat utnyttjas inte resurserna optimalt. SFS har flera förslag på detta område, bland annat att införa ett samlat anslag, minska antalet statliga forskningsfinansiärer, skapa tydligare incitament för seniora forskare att söka forskningsmedel utanför Sverige, för att nämna några. Samtliga förslag framgår nedan.

SFS ser även att det finns stort utrymme att stärka kvaliteten i forskarutbildningarna och förbättra tillgången till forskarutbildade såväl för lärosätena som i näringslivet. Inom detta område föreslår SFS bland annat att regeringen formulerar en tydligare politik rörande forskarutbildningarnas dimensionering, gör det enklare och mer attraktivt för utländska doktorander att stanna i Sverige, samt tar ett antal initiativ som kan minska avhoppet i forskarutbildningarna. För att stärka kvaliteten i forskarutbildningen föreslår även SFS regeringen att bereda ett initiativ till en nationell databas för kurser på forskarutbildningsnivå.

1. Koppling mellan forskning och utbildning

SFS uppmanar regeringen att anta ett helhetsperspektiv där forskning, innovation och utbildning behandlas i ett samlat grepp.

Universitet och högskolors styrka är att de är platser för både både forskning och utbildning. Därigenom skiljer de sig å ena sidan från forskningsinstitut, som uteslutande ägnar sig åt forskning, och å andra sidan från yrkeshögskolor, som framförallt ägnar sig åt utbildning.

På systemnivå i högskolan råder dock en obalans mellan utbildning och forskning. Sett till kostnaderna utgör forskning och utbildning på forskarnivå 58 procent av lärosätenas totala verksamhet, medan utbildning på grundnivå och avancerad nivå utgör 42 procent. Andelen av resurserna som riktas till forskning och utbildning på forskarnivå har dessutom ökat över tid. Det finns starka skäl att fortsatt satsa på forskning och utbildning på forskarnivå, men det är viktigt att samtidigt beakta hur det påverkar utbildningslandskapet på grundnivå och avancerad nivå.

Forskningspropositionen ger en inramning till forskningspolitiken de kommande åren. Inom den högre utbildningen saknas en motsvarande struktur. Ändå är verksamheterna inom forskning och utbildning i praktiken så pass sammanflätade och ömsesidigt beroende av varandra att det inte går att genomföra långsiktiga förändringar i den ena grenen utan att se följd effekter i den andra.

Det finns exempel där doktorander och forskare inte får någon undervisningstid eftersom antalet studenter är för lågt. Denna effekt förstärks för utländska doktorander, som har ännu mer begränsade undervisningsmöjligheter. I längden kan det skapa problem för den enskilde, som utan undervisningserfarenhet kan få svårt att konkurrera om tjänster vid andra lärosäten. Det visar också på en outnyttjad potential, när ledande forskning sker utan tydlig kontakt med utbildning på grundnivå och avancerad nivå. Det finns också exempel på utbildningar där studenterna i huvudsak undervisas av lärare som inte är disputerade eller har någon forskningstid.

Nästa generations excellenta forskare efterfrågar en högkvalitativ grundutbildning med koppling till forskningsfronten.

Universitets- och högskolelandskapet präglas alltså av en asymmetri som drabbar både forskning och utbildning negativt. Nya forskningssatsningar bör innebära att fler forskare får möjlighet att undervisa, så att man inte bygger helt frikopplade forskningsmiljöer. Det är dessutom önskvärt att beakta det framtida behovet av utbildning i planeringen av forskningspolitiken, så att det finns tillräckligt många forskare och lärare för de nya utbildningar som kommer att växa fram inom tio eller femton år. Här kan vi som exempel nämna ingenjörsvetenskap för elektrifiering, samt lärarutbildningarna, där behovet av disputerad personal kommer att fortsätta vara stort. Vi kan även nämna utbildningar inom vård, där det behöver utbildas många studenter samtidigt som en återkommande utmaning är tillgången till lärarkompetens med rätt professionsanknytning och vetenskaplig kompetens.

2. Finansiering

SFS uppmanar regeringen att anta en långsiktighet i finansieringen av forsknings- och utbildningsmiljöer för att kunna möjliggöra och uppnå excellens.

Verksamheten vid universitet och högskolor är en viktig motor för tillväxt och utveckling, och en oundgänglig resurs i kunskapsintensiva näringar. Kostnaden för verksamheten vid svenska universitet och högskolor har dock minskat kraftigt som andel av bruttonationalprodukten (BNP). År 2012 uppgick de totala kostnaderna för forskning och utbildning vid universitet och högskolor till motsvarande 1,7 procent av BNP. Tio år senare hade denna andel minskat till 1,4 procent av BNP. Om denna nedprioritering tillåts fortsätta blir det mycket svårt att uppnå en önskvärd tillväxt i Sverige.

De bästa forskningsmiljöerna behöver även bygga upp en utbildningsverksamhet på grundnivå, avancerad nivå och forskarnivå som leder till att nya kunskaper sprids via studenterna till resten av samhället. Det behövs långsiktig finansiering för att kunna anställa doktorander, och det behövs en god balans mellan forskningsanslag och utbildningsanslag.

Samtidigt går det inte att satsa ensidigt på forskning inom excellenta miljöer. Det behövs forskning vid samtliga lärosäten för att utbildningskvaliteten inte ska bli lidande. Utbildningstunga lärosäten måste kunna fortsätta stärka sin forskningskapacitet. SFS har ett antal förslag till hur forskningsfinansieringen kan utvecklas för att främja excellent forskning och samtidigt bygga ett utbildningslandskap av hög kvalitet som tillgodoser de många kompetensbehov som finns i samhället.

2.1 Dags för ett samlat anslag

SFS föreslår att regeringen öppnar upp för att låta lärosätena omfördela medel från utbildning till forskning och vice versa i form av ett samlat anslag. De bör dock även fortsättningsvis ha åtskilda beräkningsgrunder och för det samlade anslaget skull behöver beräkningsgrunderna inte ändras.

Idag har många lärosäten sparade myndighetskapital. Det totala myndighetskapitalet uppgår idag till cirka 20 procent av lärosätenas årsomsättning. Detta är inte i sig ett problem eller tecken på bristande ansvar hos lärosätena. Myndighetskapitalet för utbildning kan ha historiska förklaringar, såsom att lärosätena har fått ett utökat utbildningsuppdrag men inte har hunnit bygga ut utbildningarna i motsvarande takt. Kapitalet för forskning kan delvis förklaras av att lärosätena har fått externa medel för fleråriga projekt som betalas ut i en klumpsumma, vilket innebär att en del av kapitalet har ett tydligt syfte och är uppbundet till befintliga åtaganden.

Samtidigt finns det utbildningstunga lärosäten med små forskningsresurser, som skulle ha stor nytta av att använda delar av de sparade utbildningsanslagen för att stärka forskningen, något som på sikt kan vara helt nödvändigt för att bibehålla kvaliteten och främja forskningsanknytningen i utbildningarna.

Ett samlat anslag kan också öppna för möjligheten att externa medel betalas ut för projekt som kombinerar forskning med särskilda kurser på grundnivå, avancerad nivå eller inom uppdragsutbildning. Detta torde vara särskilt intressant inom näringsgrenar där det både finns behov av att flytta fram forskningsfronten och att utbilda eller vidareutbilda kvalificerad arbetskraft med spetskompetens. Här ser vi en outnyttjad potential i samverkan mellan näringsliv och akademi. Sådana projekt går dock inte att genomföra idag på grund av den skarpa uppdelningen av anslag.

Några har spekulerat om att ett samlat anslag riskerar leda till att resurser försvinner från utbildning för att lärosätena vill premiera forskning, eller omvänt, att forskningsresurser skulle användas för att täcka den långsiktiga underfinansieringen av utbildning. Det är givetvis viktigt att ta denna oro på allvar.

Redan idag tvingas lärare ta av sin forskningstid för att hinna med sitt undervisningsuppdrag – men eftersom det egentligen inte är tillåtet så rapporteras det inte, vilket gör att problemet osynliggörs. Ett tudelat anslag förhindrar alltså inte en sådan omprioritering, det bara döljer den. Samtidigt finns det en viktig mekanism som håller tillbaka denna tendens: Många lärare har incitament och en egen vilja att prioritera forskningstid, inte minst för att det är mer meriterande för den enskilde. Det talar emot att ett samlat anslag skulle leda till att lärosätena omfördelar forskningsmedel för att stärka utbildningarna i någon större utsträckning.

Det är samtidigt osannolikt att lärosätena skulle göra alltför stora omprioriteringar från utbildning till forskning. Utbildningsanslagen är baserade på antalet studenter och genomströmningen, vilket gör det svårt att använda utbildningsanslag till forskning utan att det på sikt leder till minskade anslag.

Sammantaget anser vi inte att riskerna med ett samlat anslag överväger fördelarna. Ett samlat anslag har stort stöd hos lärosätena såväl som hos avnämare. En överväldigande andel av remissvaren till Styr- och resursutredningen var positiva till just det förslaget.

2.4 Ett helhetstänk även vid externa anslag

För att stärka sambandet mellan utbildning och forskning bör de statliga forskningsfinansiärerna i högre utsträckning beakta huruvida forskningsprojekt har utbildningskoppling. I praktiken kan det utformas genom att låta forskarna själva beskriva kopplingen mellan forskningen och utbildning i sina projektansökningar. Det kan handla om att forskarna är aktiva inom utbildningarna, eller att det finns utbildningar på grundnivå eller avancerad nivå inom ämnen som relaterar till forskningsprojekten. Detta behöver i sig inte vara ett strikt krav, men bör kunna vägas in i helhetsbedömningen. Detta är särskilt viktigt vid medel till riktigt stora forskningsprojekt.

Det behöver dock utformas med viss varsamhet, så att det inte stänger ute doktorander och unga forskare från små utlysningar som ofta är den enda vägen till att kunna forska och därmed meritera sig.

2.2 Minska byråkratin! Färre forskningsfinansiärer och mer basanslag

Enligt SFS rapport [Den dolda kostnaden](#) går allt mer av lärarnas och forskarnas tid åt administration. Inte minst arbetet med att skriva projektansökningar tar allt mer tid, något som är ett problem internationellt såväl som i Sverige. SFS föreslår två åtgärder för att minska byråkratin och låta forskarna ägna sig åt kärnverksamhet:

Minska antalet forskningsfinansiärer. SFS är initialt positiva till Forskningsfinansieringsutredningens förslag om att minska antalet statliga forskningsfinansiärer. Färre finansiärer och färre överlappande utlysningar gör att arbetsbördan med att skriva projektansökningar minskar. SFS avser att återkomma med mer utförliga synpunkter på utredningens slutbetänkande i vårt remissvar.

Öka andelen basanslag. Basanslagen har över tid minskat i förhållande till de medel som fördelas genom forskningsråden och andra externa finansiärer. Basanslagen är dock mer effektiva jämfört med externa anslag: Externa anslag fordrar alltid extra administration i form av ansökningsförfarande och återrapportering. I samband med en reform av de statliga forskningsfinansiärerna, bör regeringen genomföra en omfördelning från forskningsfinansiärerna till mer basanslag.

2.3 Stimulera forskare och lärosäten att prioritera internationella utlysningar

Svenska forskare kan bli betydligt bättre på att attrahera forskningsanslag internationellt, exempelvis från Europeiska forskningsrådet (ERC). Forskare från exempelvis Nederländerna beviljas ERC-medel dubbelt så ofta som forskare från Sverige. Under perioden 2007-2021 lyckades Schweiz, med knappt nio miljoner invånare, beviljas totalt 777 ERC-utlysningar, jämfört med Sverige som beviljades 427 utlysningar under samma period. På systemnivå innebär det att Sverige som land går miste om stora resurser.

Orsaken är troligtvis på att det finns en god tillgång på relativt stora utlysningar i Sverige, där konkurrensen inte är lika stor som på den internationella arenan. Även för seniora forskare är det alltså betydligt mer bekvämt att ansöka om finansiering inom Sverige. Samtidigt är det svårt för doktorander och unga forskare att få externa anslag över huvud taget, trots att det ofta är nödvändigt för den fortsatta karriären. Det beror delvis på att de konkurrerar med mer erfarna forskare om samma utlysningar.

Regeringen bör därför styra de statliga forskningsråden att i högre grad prioritera små utlysningar inom Sverige och uppmuntra och underlätta sökandet av internationella forskningsanslag. Regeringen bör även uppmuntra lärosäten att i sin tur främja att forskare prioriterar internationella utlysningar inom sina fokusområden. Detta för att utveckla och främja excellent forskning.

2.5 Reform av resurstilldelningen på grundnivå och avancerad nivå

SFS föreslår därför att regeringen tar initiativ till en ny utredning av resurstilldelningen för högre utbildning.

Svensk högre utbildning står på randen till en kvalitetskris. Svenska studenter får minst antal lärarledda timmar i Europa. Underfinansieringen inom utbildning drabbar även forskningen negativt. Lärare blir tvungna att ta av sin forskningstid för att hinna med sitt utbildningsansvar.

Olika aktörer belyser samtidigt brister i dagens utbildningsutbud, vilket kan kopplas till resurstilldelningssystemet. Arbetsmarknadens parter menar att det saknas kurser för yrkesverksamma, samtidigt som lärosätena i praktiken får en sämre tilldelning om de anordnar sådana kurser. Det examineras för få studenter inom utbildningar som leder till jobb/examen inom bristyrken, samtidigt som dessa utbildningsområden över tid har fått allt mindre resurser per student. Dessa problem behöver lösas.

3. En bättre forskarutbildning

Genomströmningen vid forskarutbildning har över tid ökat, men är fortfarande förhållandevis låg. Endast 46 procent av doktoranderna tar doktorsexamen inom fem år och 76 procent inom åtta år. Detta har flera orsaker, exempelvis bristande handledning och stöd, brister i den psykosociala arbetsmiljön och bristande motivation hos den enskilde. Genom att utveckla dessa områden kan genomströmningen inom forskarutbildningen öka och forskarutbildade nå arbetsmarknaden snabbare.

3.1 Individuell studieplan (ISP)

Alla doktorander ska ha en individuell studieplan (ISP). ISP:n kan vara ett bra verktyg för att främja kvalitet i forskarutbildningarna och förbättra arbetsmiljön. ISP är i praktiken det enda sätt för institutionerna/programmen att systematisera forskarutbildningen och att ge en viss kvalitetsram för studenternas lärandemål. Men i praktiken upplevs det ofta som administrativt och tidskrävande, och enligt SFS undersökning *Hur mår doktoranden?* upplever 30 procent av doktoranderna att ISP:n inte är meningsfull så som den används idag.

Även [Universitetskanslersämbetet](#) har nyligen beskrivit hur arbetet med ISP kan bli bättre. Såväl SFS som andra organisationer arbetar för närvarande med att se över hur ISP:erna används, exempelvis tar Sveriges universitetslärare och forskare fram riktlinjer för ISP riktade till lärosätena. Detta arbete har goda förutsättningar att leda till förbättringar i identifierade problemområden och i nuläget behövs inte något politiskt initiativ, men fortsatt stöd. Det är viktigt att utvecklingsarbetet får en långsiktighet och inte upphör efter ett antal tillfälliga projekt.

SFS uppmanar därför regeringen att följa upp frågan i forskningspropositionen.

3.2 Arbetsmiljö

SFS föreslår att regeringen ge Arbetsmiljöverket i uppdrag att ta fram vägledande material riktat till arbetsmiljöansvariga vid universitet och högskolor.

Många doktorander har en ansträngd arbetsmiljö. Undersökningen *Hur mår doktoranden?* som gjordes 2021 av SFS och Fackförbundet ST visar att många doktorander har svårt att få tiden att räcka till, och det är inte ovanligt att uppleva psykiska besvär såsom oro, ångest eller obehag till följd av forskarutbildningen. Brister i arbetsmiljön kan på sikt leda till sämre studieresultat och avhopp.

Doktoranders arbetsmiljö påverkas ofta också av språkbarriärer, avsaknad av icke-svenska stödstrukturer och bristande möjligheter till exempelvis institutions- och undervisningsuppgifter.

Ansvaret för doktorandernas arbetsmiljö är delat mellan lärosäten och doktoranderna själva. Arbetsmiljöarbetet bevakas av skyddsombud och studerandeskyddsombud. Eftersom doktorander både är studenter och anställda händer det dock att de faller mellan stolarna. Det är viktigt att det finns fungerande strukturer för arbetsmiljöarbete.

SFS tror att det behövs stödmaterial riktat till lärosätena för att utveckla arbetsmiljöarbetet. Liknande material finns redan gällande diskrimineringsfrågor, vilket har tagits fram av Diskrimineringsombudsmannen. Vad gäller arbetsmiljölagstiftningen, som är betydligt mer komplex än diskrimineringslagen, finns dock inget vägledande material, och det upplevs ofta som svårt att tolka vilka lagar och föreskrifter som gäller för utbildningsanordnare/studenter. Detta påverkar såväl studenter vid grundnivå och avancerad nivå som doktorander.

3.3 Diskriminering

SFS föreslår att regeringen ger en myndighet i uppdrag att fortsätta stödja lärosätena i sitt arbete mot diskriminering, kränkande särbehandling och sexuella trakasserier. Tänkbara myndigheter kan vara Diskrimineringsombudsmannen, Jämställdhetsmyndigheten eller Universitets- och högskolerådet.

Universitet och högskolor har fortfarande brister vad gäller det förebyggande arbetet mot diskriminering, kränkande särbehandling och sexuella trakasserier. I kölvattnet av #metoo 2017 genomförde Universitets- och högskolerådet och Vetenskapsrådet samt många lärosäten ett arbete rörande sexuella trakasserier inom akademien. Av arbetet blev det tydligt att doktorander är en särskilt utsatt grupp. Många åtgärder vidtogs för att förbättra situation och förebygga sexuella trakasserier.

Under 2019 inledde Diskrimineringsombudsmannen en tillsynsrunda för universitet och högskolor, vilket presenterades i en rapport 2022. Samtliga 18 lärosäten som ingick i tillsynen hade brister i sitt förebyggande arbete mot diskriminering och sexuella trakasserier. Inget

lärosäte efterlevde alltså kraven i Diskrimineringslagen. Det är uppenbart att problemet behöver hanteras övergripande i hela högskolesektorn.

4. Dimensionering av forskarutbildning

SFS föreslår att regeringen tar initiativ till en utredning om vilka hinder som finns för att fler ska genomgå forskarutbildning, exempelvis brister i finansieringssystemet, brist på handledare, bristande intresse hos studenterna, med mera , samt presenterar förslag på åtgärder som säkerställer att tillräckligt många genomgår forskarutbildning.

Andelen av varje årskull som genomgår forskarutbildning i Sverige minskar, från ca 1,6 procent av årskullen födda 1976 till 0,6 procent av årskullen född 1992. Samtidigt ökar behovet av högkvalificerad arbetskraft på arbetsmarknaden. Den dramatiska minskningen av svenska forskarutbildade går inte enbart att förklara av att antalet utländska doktorander har ökat. Det hänger också samman med att det finns färre doktorandplatser samt att det har blivit mindre attraktivt att söka sig till forskarutbildning.

För att fler ska vara intresserade av att påbörja en forskarutbildning måste anställningsvillkoren vara tillfredsställande. Förutom en god arbetsmiljö så behöver forskarutbildningen präglas av anställningstrygghet och tillräcklig lön. Särskilt tredjepartsdoktorander (även kallat industridoktorander) är en grupp som riskerar att hamna i liknande otrygga förhållanden som stipendiedoktorander, varför denna typ av upplägg bör följas upp.

Redan idag finns en brist på disputerade lärare inom vissa utbildningar, exempelvis vård och odontologi. Riksrevisionen konstaterade 2021 att brist på disputerade lärare var ett hinder för att bygga ut ingenjörsutbildningar, vårdutbildningar och lärarutbildningar (RiR 2021:1). Om antalet forskarutbildade generellt fortsätter att minska kommer denna lärarbrist att sprida sig till fler ämnen.

Idag saknas en tydlig politik för forskarutbildning. Finansieringen sker genom anslaget för forskning och utbildning på forskarnivå. För lärosäten med låga basanslag och ett stort beroende av extern finansiering kan det vara mycket svårt att ta långsiktigt ansvar för dimensioneringen av forskarutbildning.

5. Ett mer attraktivt Sverige för utländska doktorander och forskare

SFS föreslår att regeringen tillsätter en utredning med uppdrag att:

- belysa skälen till att internationella doktorander och forskare väljer att lämna Sverige,
- föreslår åtgärder för att fler forskarutbildade ska kunna få permanent uppehållstillstånd för att arbeta och etablera sig i Sverige,

- samt föreslår åtgärder för att fler forskarutbildade ska vilja stanna i Sverige.

41 procent av doktoranderna i Sverige är utländska doktorander, men inom exempelvis naturvetenskap är hela 63 procent av doktoranderna utländska. Enligt statistik från 2021 lämnar 60 procent av de utländska doktoranderna Sverige inom fem år efter avslutad forskarutbildning. Sedan dess har det blivit svårare att få uppehållstillstånd, vilket innebär att det troligtvis är en ännu högre andel som lämnar Sverige idag. Ur SFS perspektiv är det här ett slöseri med resurser.

Problemet är dock bredare än att vissa lämnar Sverige på grund av att det är svårt att få uppehållstillstånd. Sverige är helt enkelt inte tillräckligt attraktivt som land för att locka unga forskare och personer med forskarutbildning.

Som ett litet och kunskapsintensivt land är Sverige beroende av att människor med kompetens söker sig hit. Konkurrenskraftig forskning kräver en internationell miljö med internationella doktorander och forskare. De är en värdefull tillgång för svensk utbildning, utveckling och forskning, även utanför akademien. Det ligger alltså i samhällets intresse att Sverige är en attraktiv plats för forskare att vistas på. Inledningsvis behöver forskningspropositionen belysa frågan om internationalisering, och särskilt hur Sverige kan skapa attraktiva vetenskapliga miljöer. Den nya utlänningslagen medför hinder och begränsar internationella doktoranders möjlighet att stanna i Sverige. Regeringen bör i samband med forskningspropositionen även se över migrationslagstiftningen samt säkerställa att omständliga processer vid svenska gränskontroller inte sätter stopp för internationalisering i högskolesektorn.

Ett starkt internationellt forskarsamhälle kräver också att vi främjar forskarnas mobilitet. Med detta menar vi att alla forskare, oavsett stadie i karriären, ska ha möjlighet att utvecklas utanför svenska gränser. Deltagande i internationella konferenser, att läsa delar av sin utbildning utomlands, och att bilda externa samarbeten är avgörande för excellent forskning. Även fältarbete utanför Sverige kan vara nödvändigt för många forskare. Deltagande i sådana aktiviteter bör uppmuntras och framförallt finansieras.

Sverige måste bli bättre på att behålla kompetens. Många internationella doktorander lämnar Sverige efter avslutad forskarutbildning. De som har avslutat en forskarutbildning i Sverige bör få bättre möjligheter till permanent uppehållstillstånd. Det behöver även bli lättare för internationella studenter på grundnivå och avancerad nivå att stanna i Sverige efter examen.

Det behöver bli lättare för utländska doktorander och forskare att vara med och påverka sin utbildning och beslut som berör dem. Inom akademien är engelska inte sällan de facto arbetspråk, men regelverken begränsar det från att fungera fullt ut. Regeringen bör överväga att göra ett undantag i språklagen för universitet och högskolor, så att lärosäten ska kunna använda engelska exempelvis i beslutsprocesser, något om [SFS lyfte i samband med internationaliseringsutredningen](#). Även [Universitetskanslersämbetet har nyligen lyft problematiken](#).

6. Akademisk frihet

SFS uppmanar regeringen att beakta frågan om stärkt akademisk frihet utifrån flera perspektiv i forskningspropositionen.

Fri akademi, fria domstolar och fri press är alla tre grundstenar i upprätthållandet av demokrati och värnandet av mänskliga rättigheter. Varken dagspolitik eller kortsiktiga ekonomiska intressen ska definiera vad som får forskas på eller undervisas om på våra lärosäten. Såväl makthavare som medborgare i allmänhet behöver förstå, acceptera och värna tanken om att ett fritt och gott samhälle behöver en högre utbildning och en forskning där det råder fritt utbyte av tankar och idéer.

6.1 Stärkt skydd i grundlagen

SFS har tillsammans med Sveriges universitetslärare och forskare och Sveriges universitets- och högskoleförbund föreslagit att skyddet för den akademiska friheten stärks genom grundlagen. Förslaget är fortfarande aktuellt.

Regeringsformen, som idag omfattar bestämmelser om att det allmänna ska svara för att högre utbildning finns samt att forskningens frihet är skyddad (RF 2 kap 18§), bör kompletteras med följande:

1. En allmän princip om den akademiska friheten, till exempel: ”Den akademiska friheten ska värnas och främjas.”
2. Ett tillägg för att skydda också den högre utbildningen, till exempel: ”Forskningens och den högre utbildningens frihet är skyddad enligt bestämmelser som meddelas i lag.” Högskolelagens första kapitel torde då också kompletteras med formulering om att utbildningens innehåll och arbetssätt fritt får väljas.

6.2 Relationen mellan politik och akademi

Lärosätenas bör ha en hög grad av institutionell autonomi, där beslut om exempelvis forskningsverksamhetens inriktning samt utbildningarnas dimensionering och utbud i hög grad ska fattas inom lärosätena själva. Samtidigt måste det från politiskt håll finnas utrymme att styra högskolesektorn i vissa delar. Här är det viktigt att båda parter värnar om en god balans och dialog.

Om det i forskningspropositionen ingår förslag som ökar eller förändrar styrningen av universitet och högskolor, exempelvis förändringar i styrelsernas sammansättning, eller förändringar vad gäller lärosätenas målformuleringar i högskolelagen eller regleringsbrev, så bör detta föregås av konsekvensanalyser kring hur det påverkar lärosätenas möjlighet att agera som en självständig och oberoende kraft.

6.3 Hot och hat mot enskilda forskare och studenter

SFS föreslår att regeringen följer upp att lärosätena har goda förutsättningar att ge stöd till forskare och studenter som utsätts för hot eller hat, och att lärosätena vid behov kan få stöd från Arbetsmiljöverket.

SFS föreslår också att regeringen utvecklar reglerna kring disciplinärenden, exempelvis utifrån utredningen *Belastningsregisterkontroll och avskiljande av studenter (SOU 2021:83)*, för att lättare kunna hantera fall där hoten kommer från studenter.

Allt fler forskare och doktorander utsätts för hot på grund av sitt arbete. Risken för hot är dels ett arbetsmiljöproblem i sig, dels riskerar det att leda självzensur i form av att forskare undviker att forska om vissa ämnen, vilket även blir en form av begränsning av och hot mot den akademiska friheten.

Lärosätena behöver utveckla sitt arbetssätt för förebygga hot, samt ge handledning och stöd till forskare och lärare för att de ska kunna bemöta och hantera risken för hot med tillfredsställande trygghet. Arbetsgivaren ska även ge stöd åt de anställda som upplever hot. Detta ansvar finns redan reglerat i arbetsmiljölagstiftningen, inte minst genom Arbetsmiljöverkets föreskrift om våld och hot i arbetsmiljön (AFS 1993:2).

7. Snedrekrytering till forskarutbildning och övriga tjänster

Värdefull kompetens går förlorad inom akademien på grund av en snedrekrytering. En välkänd orsak är att kvinnors meriter systematiskt värderas lägre än mäns. Kvinnor utgör en majoritet av studenterna på grundnivå och avancerad nivå, men eftersom kvinnor sällas bort i varje karriärsteg blir det successivt färre och färre kvinnor ju längre upp i akademien man kommer. Bland nybörjarstudenterna är 61 procent kvinnor. För doktoranderna utgör kvinnor 54 procent. Av personer med meriteringsanställning är endast 45 procent kvinnor. Slutligen är endast 32 procent av professorerna kvinnor. Kvinnliga studenter har högre genomströmning på grundnivå och avancerad nivå, men redan på forskarutbildningen är kvinnornas genomströmning lägre än männens.

Förutom snedrekryteringen mellan kvinnor och män finns också en snedrekrytering till forskarutbildningarna med hänsyn till social bakgrund. Studenter med högutbildade föräldrar påbörjar en forskarutbildning i betydligt högre utsträckning än studenter vars föräldrar har en lägre utbildningsnivå.

I dagsläget används två verktyg som syftar till att förbättra jämställdheten inom akademien:

- Rekryteringsmål för professorer, att en viss andel av nyrekryterade professorer ska vara kvinnor.
- Uppdraget med jämställdhetsintegrering inom högskolan.

SFS uppfattning är att dessa verktyg har effekt och bör finnas kvar, men att utvecklingen går för långsamt. Det saknas även uppdrag som adresserar den sociala snedrekryteringen till forskarutbildning.

Regeringen bör därför överväga om det går att komplettera med ytterligare verktyg för att motverka negativ särbehandling av kvinnor, främja en ökad jämställdhet hos lärosätens personal, samt motverka den sociala snedrekryteringen till forskarutbildningen.

8. Etikprövning

Regeringen har tillsatt en utredning som ska se över lagen om etikprövning av forskning. SFS anser att detta är mycket bra, då regelverket idag uppfattas som alltför betungande.

En viktig aspekt som behöver klargöras rör forskarstuderandes ställning i samband med fel som kan härledas till en handledare eller annan överordnad. Det kan till exempel handla om vem som ska hållas ansvarig ifall en doktorand har agerat oetiskt till följd av bristande eller felaktiga instruktioner från en handledare. Detta är en fråga som inte tas upp specifikt i direktivet. Regeringen bör dock följa upp att denna aspekt lyfts in i processen, antingen genom att utredningen tar upp frågan eller att det tas med i den senare beredningen inom regeringskansliet.

9. Ett nationellt system för kurser på forskarnivå

SFS föreslår att regeringen tar initiativ till en nationell databas för kurser på forskarnivå, exempelvis genom ett uppdrag till Universitets- och högskolerådet.

Många forskarstuderande upplever det som svårt att hitta relevanta kurser inom ramen för forskarutbildningen. Det är även svårt för kursansvariga att nå ut med information om de kurser som anordnas inom ramen för forskarutbildningen.

I vissa länder finns redan nationella kataloger för kurser på forskarnivå, exempelvis www.phdcourses.dk i Danmark. I Sverige finns det gemensamma kataloger för kurser inom vissa ämnen, men ingenting heltäckande.

10. Högskolepedagogisk forskning

För att främja kvaliteten inom högre utbildning och stärka svenska lärosätens rykte som högkvalitativa utbildningsanordnare, bör utbildningarna utvecklas i nära anslutning till forskning om högre utbildning och högskolepedagogik. Akademiska utbildningar har redan en stark koppling till forskning sett till sitt innehåll, därför är det naturligt att även upplägg och genomförande utvecklas med stöd i forskningen.

SFS anser att den kommande forskningspropositionen bör inkludera frågan om högskolepedagogisk forskning. Under 2022-2023 har Universitets- och högskolerådet haft i uppdrag att främja högskolepedagogiken genom ett högskolepedagogiskt lyft. Regeringsuppdraget löper fram till årsskiftet, men utvecklingsarbetet bör fortsätta.

Regeringen bör säkerställa att det finns tillräckliga resurser för att stödja forskning inom högskolepedagogiken, och därigenom främja pedagogisk skicklighet och kvalitet i undervisningen inom högre utbildning. Det bör även övervägas om en nationell myndighet eller motsvarande funktion ska få ansvar för att stärka kunskapsutvecklingen, samt se över vilka nationella åtgärder som kan göras för att stärka högskolepedagogisk forskning.

11. Öppen vetenskap och öppna lärresurser

Inom akademin pågår en utveckling mot alltmer öppen vetenskap, öppen data och öppen tillgång. Kungliga biblioteket har ett uppdrag kring öppen vetenskap och Sveriges universitets- och högskoleförbund har tillsatt en arbetsgrupp. Detta är mycket positivt. Ur SFS perspektiv behöver utvecklingen även leda till ökad användning av fritt tillgänglig kurslitteratur samt programvara som behövs för en utbildning.

SFS anser att öppna forskningsmiljöer ofta är bra utbildningsmiljöer. Tillgänglig forskningsdata och tillgänglig kurslitteratur för att öka kvaliteten för studenter och dessutom göra det möjligt att bredda studentgrupperna och underlättar studier på distans. Kvaliteten ökar även eftersom öppen data skapar direkta länkar mellan utbildningen och pågående forskning. Ett ökat användande av öppet tillgängliga lärresurser har även en positiv bieffekt i form av att det ofta är mer tillgängligt än tryckt kurslitteratur för personer med synnedsättning eller lässvårigheter.

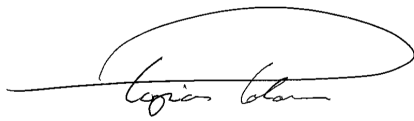
SFS efterfrågar inte nödvändigtvis politiska initiativ för den öppna vetenskapen i nuläget. Däremot så är det viktigt att regeringen följer projekten och är lyhörda för eventuella behov som kan uppstå under projektens gång. Det finns exempelvis juridiska hinder som kan behöva lagändringar.

Jacob Färnert
Ordförande
jacob.farnert@sfs.se
070-545 75 57

Klara Dryselius
Vice ordförande
klara.dryselius@sfs.se
070-545 75 57

Topias Tolonen
Ordförande SFS doktorandkommitté
topias.tolonen@sfs.se

Sebastian Lagunas Rosén
Samhällspolitisk chef
sebastian.lagunas.rosen@sfs.se
076-870 56 94